

למהלך האידיאות בישראל

תוכן עניינים

- 1א (האידיאה האלהית והאידיאה הלאומית באדם)
- 2ב (האידיאה האלהית והאידיאה הלאומית בישראל)
- 3ג (מצב הירידה והפרוד בין האידיאות)
- 4ד (המצב בגלות)
- 5ה (בית ראשון ובית שני. האידיאה הדתית. המצב הישראלי ויחסו לאנושיות)
- 16ו (התאחדות האידיאות בכנסת ישראל בתחיתה בארצה, רשמי דרכיה ופעולותיה)

א (האידיאה האלהית והאידיאה הלאומית באדם) [עריכה]

סגנון החיים וסגנון המחשבה של האדם, הכוללים את כל מהותו, מתבלטים הם במלא תכנם ברעיון החברה וברעיון הרוחני, שהם הנם האוצרות של הצורה הלאומית והאמונית אשר לצבורים האנושיים, כשהסגנונים האלה מתבררים ביותר, וקויהם הרשמיים נגמרים ברוח האמנות אשר להיסטוריה, אז אנו מוצאים את שתי האידיאות האנושיות היסודיות, ההולכות וחוזרות בכל מסבות החיים, הפרטיים והחברתיים, הרוחניים והמעשיים האידיאה הלאומית והאידיאה האלהית הראשונה בתור סגנון החיים הסדרניים של החברה והאחרונה בתור סגנון המחשבה של הרעיון הרוחני. ואם נבא לדיק יותר ולהגביל התחומים, ע"פ הדרך היותר רגילה בהיותם עומדים במערכה מקבלת, נאמר: הרגש הלאומי והדעה האלהית, שלפעמים, בחליפת המצבים האפשרית, נמצאם גם תחתונים למעלה ועליונים למטה בתור דעה לאומית ורגש אלהי. המעלות והמורדות הפרטיות, הדרושות לחליפת המצבים הזאת, הן גם הן סבות נכונות, ולפעמים גם תולדות נאמנות לזרמי חיים כבירים, במציאות ובפעולה, שראשיתם נכרת ביחוד בחיי החברה הכוללת והשפעתם הולכת ושופעת עד למעמקי חיי היחיד היותר פנימיים.

ההכנה לרעיון האלהי נמצאת היא באיזה אופן גלוי או נסתר, ישר או מעוות, בכל הלבבות של האנושיות, לכל פלגותיה, משפחותיה וגוייה. היא מחוללת דתות, ורגשי אמונה שונים, סדרים ונמוסים, המסבבים גם הם המון מעשים כבירים בכח איתן בחיי גוי ואדם, בסדרי החברה ובמהלכי הפוליטיקה, רוקמים ואורגים בסתר ובגלוי עלילות נוראות לאין חקר ברוח האדם ובמהות תארי חייו. אלה הם שלבי התנועה לצד ההשתלמות של הרעיון האלהי והתבררותו ומעוף ההתנשאות אל החיים המלאים, בלשד מקוריותם, בהוה ובנצח.

בלכתה, ממעלה למטה וממטה למעלה, חוללה הכנה זו מכוונת לאומיות שונות, מכוונות למצבה, בכל קבוץ אנושי ובכל מצב גיאוגרפי לפי ערכם. היא מצאה תמיד אי אלה מכשירים חמריים, שכבר הספיקו לכוון איזה חומר רפה לפחות לתכסיס עממי, ועל ידי השפעתה העליונה נופחה נשמת חיים באותו הגולם. החפץ, המרץ, האמנות, הדמיון והשכל, צרכי החיים וכל נטיות הרוח בכלל התלכדו יחד ויהיו לרוח וגויה. ויקומו לנו קבוצים חברתיים ולאומיים, שכשאנו מסתכלים בהם בעין פקוחה הננו רואים את כל הסבות החזקות ההולכות ומשפיעות על סדרי הויתם וחייהם שהן כולן נמוזגות ונבללות מההכשר הפנימי של מזוג הרעיון האלהי עם הנטיה הקבוצית שבצורה הלאומית. אמנם אחרי שירדה האחרונה לרשת ארץ התרחבה והתאמצה, ותקנה לה הויה שלמה וחיטבה מיוחדת, ולפעמים גם תנסה כחה להנתק משרש חבורה היסודי, מתכן הרעיון האלהי. אבל אין ביד ההיסטוריה האנושית להראות, שנסיון זה מצליח לצאת לפעל, ורואים אנו שהתכונה העליונה

האלהית שבאדם, אפילו בהיותה בתכלית שפלותה ובצורת נקודה היותר זעירה וכהה שגם אז היא רק "מתעלפת, מתבטלת ולא מתה וגועה", היא נותנת את העצמה היותר פנימית לכל דחיפות החיים.

ויש אשר החיים המעשיים כבר ישתכללו בהיותם, התכונות החברתיות, המוסריות והחמריות, כלן התקשרו בקשר אמיץ ומסודר, והאורה האלהית, המושקפת אל מקום מעמד החברה, כהה היא שמה בעצם רחוקה, עד אשר אך מחשכים ומהומות תמצא החברה המתוקנת, בכלי מכשיריה הרחבים ובצרכיה התרבותיים הרבים, אם לאור כהה זה תחפוץ ללכת בארחות חייה. אז תשוב הלאומיות אחורנית ותרצה להתבצר ברעיונה המיוחד, ולא תאבה לפנות עוד אל מקור היותה היסודית, שהוא הרעיון האלהי. אבל כאן תפגש הראשונה במעמד הזקנה והחולשה הכח המיכני שמש עוד איזה משך זמן לדחוף את המכונה הקבוצית, אבל לשד החיים ילך ורפה, הלך וחסר. באבוד העליה הרוחנית את ערכה, יאבד ממילא הכלל את צביונו. צרכי היחיד ותביעותיו הפרטיות ישאו ראש יותר מהערך ההרמוני וגבולם ילך הלך והתרחב, עד כדי שרירות לב ועמה יאוש ובחילה בחיים ובמציאות, ותהפכות בכל הסדר הרעיוני, "אין אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ". האידיאה הלאומית הכללית תשפיל שבת ולא תוכל עוד לחיות בכל עז חסנה, צבא מרומה כשלו וכסא ממלכתה יתנווד. "נוע תנוע ארץ כשכור והתנוודדה כמלונה, וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום. והיה ביום ההוא יפקד ד' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה."

החברה הלאומית כשבאה במשעול צר זה, שנדמה לה שהיא מוכרחת להנזר ממקור ראשית צמיחת חייה, תחל לחוש את מכאוביה בזמן קרוב. החמריות תמצא לה אז, לחברה הנחנקת תחת סבל משא החיים מחוסרי המטרה, הטעם והתוכן, להחיש לה רפאות תעלה על ידי שיטותיה השונות, שיטות של מהומה, המיוסדות על בסיסים רעועים של רכוש כלה וחיי כלכול נמוכים, חסרי און והוד, גרויים חמריים של תאות חיים גסים ההולכים ומתנולים, שאין בהם נחת וחמדת לב טהור, כל אלה יחגרו שארית כחם לפרנס את הלב ואת המח, מרכזי החיים של היחידים, בהתאמצות להקים מן השברים הללו איזה מוסד טכני גם לחיי חברה ואנושיות. אבל לשוא, מאומה לא תשאנה בעמלן. המות השחור, הדומם והקר, לא יוכל להחיות. רק ממקור החיים יכולים חיים להיות מפכים ונובעים. "הוי, אמר לעץ הקיצה! עורי! לאבן דומם. הוא יורה? הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו."

ב (האידיאה האלהית והאידיאה הלאומית בישראל)[עריכה]

מתוך ההכנה לרעיון האלהי, מתוך הנטיה העצומה שלרוח האדם בכללו להתבסס על יסודו של זה ולמצוא שמה את מחסהו ובסיס עמדתו, ההמשכה הפנימית אל האורה והמנוחה, אל הרוממות והאלמות שברעיון האלהי, סובב הולך הוא רוח האדם לבקש את מגמתו בדרכים שונים, בחזיונות מתנגדים זה לזה, בערבוביה של ערפלי צלמות עם נצוצי נגה, עד שבא הבטוי החי של האידיאה האלהית בלבוש הסגנון הלאומי ברום הגובה וההתאמה בישראל.

בראשית מטעו של העם הזה, אשר ידע לקרוא בשם הרעיון האלהי הברור והטהור בעת השלטון הכביר של האליליות בטומאתה פראותה, נתגלתה השאיפה להקים צבור אנושי גדול אשר "ישמור את דרך ד' לעשות צדקה ומשפט". זוהי השאיפה, שבאה מכח ההכרה הברורה והעזה והתביעה המוסרית הכוללת והרמה, להוציא את האנושיות מתחת סבל נורא של צרות רוחניות וחמריות ולהביאנה לחיי חופש מלאי הוד ועדן, באור האידיאה האלהית, ולהצליח בזה את כל האדם כלו. למלואה של שאיפה זו צריך דוקא, שצבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית, ברום התרבות האנושית, "עם חכם ונבון וגוי גדול", והאידיאה האלהית המוחלטת מושלת שמה ומחיה את העם ואת הארץ במאור חייה. למען דעת, שלא רק יחידים חכמים מצוינים, חסידים ונזירים ואנשי קדש, חיים באור האידיאה האלהית, כי גם עמים שלמים, מתוקנים ומשוכללים בכל תקוני התרבות והישוב המדיני עמים שלמים, הכוללים בתוכם את כל השדרות האנושיות השונות, מן רום האינטליגנציה האמנותית, הפרושית, המשכלת והקדושה, עד המערכות הרחבות, הסוציאליות, הפוליטיות והאקנומיות, ועד הפרולטריון לכל פלגותיו, אפילו היותר נמוך ומגושם.

אור האידיאה האלהית, העולה ומזדקק בקרב עם כזה ומטביע בו את חייו הלאומיים המלאים, פועל הוא אח"כ בעולם כולו, גם בצרוף כל הכחות הפרטיים שבכל עם ולשון, בכל מקום שהם, שהיו נמצאים תמיד מוארים באורה זו וחיים בה. ופעולה זו תביא לידי ההכרה הבטוחה, שהחיים המדיניים, אפילו הסוציאליים במונח היותר רחב, יקבלו רק אז את איתנותם ואת ערכם האמתי, דוקא בהיותם יונקים מטל החיים העליון של האידיאה האלהית המוחלטת, המכשרת את כל המציאות כולה, במובנה הרחב והמתנשא גם מעבר לגבולות הכרתנו המוגבלת וצורותיה אל תכלית רוממות מעלתם, ההולכת, ומתגברת בנחלה בלי מצרים.

הכשירה לזה האידיאה האלהית את ישראל בתכונה פסיכית, ביחש גזעי, במצב גאוגרפי, שכולם מסייעים ומכשירים לכך את כחותיו העצמיים ואת המעמדים הסובבים אותו מבחוץ. וכנסת ישראל במעמדה הנשא והנשגב, בימים מקדם, בימי פריחתה והתחלת גדולה, בימי "חסדי נעוריה ואהבת כלולותיה", הגיעה בנשמתה המזהירה, בתעופה גדולה למקור האורה העליונה. את תכונתה הלאומית השרישה במעמקי האידיאה האלהית הצלולה בכל להבת אש עז אהבתה ובכל תפארת הוד רעם גבורתה, ועם ברקי נגהה חתמה לה את חותם לאומיותה. ובאוצר האידיאה הלאומית שלה נגנזה ונזרעה האידיאה האלהית, בתכלית הכשרון אל השכלול העליון והגמור המאיר את העולם כלו בכבודו.

אמת הדבר, שאחרי שכבר יצאה התכונה הלאומית לעולם ונתגלמה בהויה המוחשיית, קנתה לה גם בישראל סבא זכות קיום והויה מצדדים שונים ומפוזרים. ומדי השתפלה בחביון עז האלהי, להתהלך בארצות תחתיות, לקחה לה ארחות עולם כאלה, המסתעפים מהמסבות הסבוכות אשר לחיי החול, הכוללים את כל תביעות החומר והרוח של האדם ושל החיה שבקרבו גם יחד. אבל גם בכל ירידותיה לא נמחק מן התכונה הלאומית חותם מקורה, ולעולם קימת היא יניקתה בסתר פנימיות הויתה מהצנור העליון של האידיאה האלהית.

רש"ר הירש בראשית פרק כד

(לה - מח) מעניין להשוות את סיפורו של אליעזר עם הסיפור הקודם של המעשה כמות שהיה. כל ההבדלים מוסברים במבט ראשון מתוך הצורך להתחשב בנימוס, וכבר הערנו על אחדים מהם; או מתוך השאיפה ליישב את הענין כולו על לב האנשים, אשר אליעזר היטיב לרדת לסוף דעתם. את "הקרה נא" הוא משמיט, וכן הוא נמנע מלעורר את חשדנות האנשים, ומדלג על כל מה שעשוי להבליט את דאגתו היתירה להצלחת שליחותו. כן חסרים כל אותם הקוים העדינים, הכוללים בסיפור שלעיל. יש סוג אנשים שמסוכן מאד להיראות רגשן בעיניהם, הם קוראים לזה "רומנטי" ו"דמיוני", והם מתחילים להטיל ספק ביציבות המעשית של ההתקשרות, שהם נקראים ליטול על עצמם. אליעזר מסתפק בהבלטה ניכרת של השגחת ה' הגלויה לעין, אשר גם איש כלבן, מנקודת השקפתו הוא, ירא בדרך כלל לפעול בניגוד לרצונה המפורש.

ד (המצב בגלות) [עריכה]

כאשר סר רוח אלהים מעל האומה, בהפרידה את תכונתה הלאומית ממקור חייה, נתחיבה חובת גלות. חיי הצבור המקולקל עד היסוד מוכרחים היו להדכא, יחד עם צביונו הממשי ועם ההשרשות הרעות שהשריש בלב יחידיו, ושמצאו את כלי משחתם מוכנים לפנייהם במשטריו. הגלות החרבן הפנימי והפזור החיצוני הכתה לרסיסים ותאבד עד היסוד את האידיאה הלאומית החרבה, אשר זנתה מעל אלהיה, אשר בהנתקה משרש חייה טמאה ונתקלקלה מרוח הטומאה של הקולטורה האלילית וכל כשפיה. גאון ישראל ותפארתו נפלו משמים ארץ.

אבל האידיאה האלהית והאידיאה הלאומית, הישראלית, הנן כל כך מתאימות זו לזו, עד שבכל אחת מהן מונח תמיד גם כח שרשיה של השניה, האידיאה הלאומית בכל אופן נושאת היא בתוך תוכה את האידיאה האלהית, והאחרונה לא תוכל להכחד מהשפעתה על אותה האומה, שהיא מקום מנוחתה על המרחב ההיסטורי הכללי, על כן תחיה באיזו צורה גם את הרגש הלאומי, אפילו במצב היותר ירוד וכהה.

באין מקום להשפעתה של האידיאה האלהית על הלאומית, אחרי הטמא מרבית הכחות של האחרונה ויהפכו ל"יסורי הגפן נכריה" ואחר כך גם נהרסו עד היסוד, התכנסה האידיאה האלהית

בכל ימי הגלות בקן הקטן והדל, במקדש מעט שבבתי כנסיות ובתי מדרשות, בחיי הבית והמשפחה הטהורים, ברשמי-שמירת דת ותורה. ערכם של אלה הוא בתור ציונים בגולה, שרידים מדבר שהיה חי ושלם ושעתיד לחיות בשלמות בשוב ד' את שבות עמו. בודאי אי אפשר היה להגלות באומה שבורה ורצוצה, בעצמות בודדות ומנופצות, בעם מפוזר בגולה ונתון למשסה ולשנינה, אותו עז הרוממות של חזיון התאחדות שתי האידיאות המתאימות, כחסן ותפארתן בימי קדם, ב"כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו", בהיות העם יושב לבטח בארצו. אלא שהאידיאה האלהית מתוך עליונותה, מתוך עצמת אור החיים שבה, דוקא היא יכולה להשיב רוח חיים גם בעצמות יבשות, והיא רק היא עצרה כח לשמור את "נקודת ציון הפנימית" היסודית של כנסת ישראל, אפילו מצד התכונה הלאומית שבקרבה, כדי שתהיה ראויה לקום לתחיה בבא עת קץ הראוי.

וכמה כואבת ונמוגה היא כעת האידיאה הלאומית הישראלית, שכל רוממותה ואורה, תפארתה וגבורתה, מתגלים רק בהופעתה המלאה של האידיאה האלהית בקרבה בכל שכלוליה והנה היא שבתה ונתעלפה לגמרי משפלות עבודתית, בזויה ונמאסה, מאפס נשמת חיים, אויר לנשימה ומזון לקיומה והמשכת חייה, חדלו היחידים הפזורים לחיות חיי עם והחיים הלאומיים, עם כל הרגשותיהם האמיצות והאדירות, מלאות ההוד העז והגאון, נשכחו כמת מלב, ורק תמציתן של ההרגשות האלה, הנוטה לצד המוסר והתרוממות הרוח וסדור חיי החברה, היא שנקלטה על ידי הצד הפנימי הנסתר של האידיאה הלאומית שהוא בלוע בעצם האידיאה האלהית עם האורה האלהית במדה המוקטנת שנשארה, במקדש מעט של חיים שיש בהם קיום מצות ותלמוד תורה, נקלטו באותה מדה שכח החיים המועט, הנשאר גם בתוך מאפל הגלות, יוכל לשאתן ולקבל השפעתן, בגאון מצד העבר ובנחומים לעתיד בצפיה לישועה, לעת ינחם ד' את עמו וגאל את יעקב והשיבו אל נהו.

רק טהורי נשמה משערים את עומק המכאוב והיגון הזה, הצער העולמי המקיף והכולל והחודר בפרטי פרטי החיים האומללים המלאים חמת ד' של פרוד הדבקים והקטנת המאורות.

אמנם האידיאה האלהית, מאין לה מקום איתן בהרחבתה של האידיאה הלאומית הישראלית, אחרי גלות העם וחרבן המקדש, התנשאה במשך זמן הגלות מעל לגבול כל גוי מיוחד, אל מרומי שאיפת הצדק המוסרית, המדע העיוני והשכל הנקי, החכמה הנאצלת והמופשטת, ומשם תשלח קרני אורה מעטים, שרובם האיכותי חודר באהלי יעקב על ידי אור שרידי קדומים, על ידי פלטת מורשת התורה ושיורי השפעת הנבואה ורוח הקדש, ואורות פזורים תפיץ פה ושם בין שרידים יחידים דורשי אלהים, מהירי אמת וצדק, שבכל עם ולשון. בדרכה זו עשתה את החזיון של "התעודה הישראלית", שנצחה את כל מנצחיה ביסודה העיקרי. סוף סוף זככה מליוני לבבות להפיח רוח חדשה בגוים וממלכות, הפיגה הרבה את רשעת האדם האלילי. אבל לא זאת המרגעה. ההשפעה הקלושה של אמרת המוסר החלשה והנאנקה, באין לה מעמד מרומם רשמי בחיי עם וממשלה, של הופעת השפעתה של האידיאה הלאומית שלה, בכל רוממותה ושגובה, במה נחשבת היא. הצללים הגסים, המביאים רשעה וטומאה, מתלויים הם עם אורותיה המפוזרים של האידיאה האלהית, בהיותה משוטטת בלאומים. והקרע שבינה ובין האידיאה הלאומית, שהוא גורם כל המהומה והערבוביה בעולם הברתי והמדיני, אי אפשר שיתאחה כי אם במקום האחדות הטבעית שלהן, בישראל, בתחיתו השלמה והגמורה בארצו, בשוב ממלכת שדי לאיתנה.

ה (בית ראשון ובית שני. האידיאה הדתית. המצב הישראלי ויחוסו לאנושיות)[עריכה]

מפני שלא הוכשרה עדיין הנשמה הפרטית של היחידים לקבל את כל תקפו וזהרו של אור האידיאה האלהית עצמה, ולהתאים על ידו את חייהם עם ערך הכלל ושלמותו לכן הוכרח להשבר אותו המצב הנשגב של האומה שהחל לעלות ולהתרומם בימי הבית הראשון. הבית השני לא הוכן להשבת אותה האיתנות של האומה, במלא המובן. לא כח צבורי ישראלי הופיע עליו, כי אם כח של יחידים. "הנבדלים מטומאת עמי הארצות", שעל ידם נתן ד' ניר לישראל לעמד לגורלו האחרית הימים. עוד לא מורק ושוטף הכח הצבורי האדיר ואפיו לא עובד יפה, לעומת כל הקלקולים הרבים וכל הזוהמא שקלט בקרבו, בשחת העם את דרכו בימי טובה ושלוה. אז מצאה ההשפעה האלהית האישיית, הפרטיית, מקלט לה באומה ובארץ.

כל אותה הפרטיות, המעשית של שמירת תורה ומצות ודקדוקיהן הפרטיים, והעיונית של הדעות והאמונות על-דבר "צרור חיי-הנצח" האישיים הפרטיים ו"קבלת הפרס" של היחידים, אשר מקודם נתגלתה ונתקיימה בחיים מתוך הופעת האידיאה האלהית, בתור נשמת האומה הכללית וכלולה היתה באוצרה העליון ולא היתה נכרת ובולטת כלל בפני אורה הכללי הגדול של זו האידיאה האלהית הישראלית כנר לפני אבוקה וכשרגא בטיהרא, היא החלה עתה, בסלוקו של האור הכללי הגדול בימי הבית השני, להקבע ולהתבלט באפיה הפרטי המיוחד. אז באה תחת האידיאה האלהית בעצם רוממותה, ועל ידי גניזתה של זו, תולדתה האידיאה הדתית, במלא צביונה והרחבתה: משמשת היא זו ומלבשת את הראשונה, ולעולם לא תתנכר לשרש נשמתה, שהוא האידיאה האלהית המיוחדת לישראל, בתור אומה המסוגלת לה מצד נשמתה הלאומית. המוסר האישי הפרטי, הדאגה לחיי הנצח האישיים הפרטיים, הדיוק הפרטי של כל מעשה בודד המקושר ברוח הכללי, התבססו יפה על פי ההופעה האלהית המוקטנת המיוחדת לצד הפרטיות האידיאה הדתית. מעמד המבוצר באומה נתן לה כח רב והכין לה כלכלה רבה, שתוכל לשאת אתה גם בימי גלותה ונדודה. גם הכשיר לה את הדרך, כדי שתוכל לבא, בהדרגה על ידי מהלך מסובך ומסובב, אל המטרה העליונה, שהאידיאה האלהית תשוב להופיע בקרבה בעצם עז גבורתה, אחרי שיוכשר העם אל שאיפתו הברורה, כימי עולם וכשנים קדמוניות, זהו החנוך הגדול והארוך, של הרחבת התכסיס הדתי והשפעתו, בהמון דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, חדשים גם ישנים, בצרוף דאגת חיי-הנצח האישיה הפרטית, המסיעתה.

האידיאה האלהית, בתור נשמת האומה, הולכת מן הכלל אל הפרט במהלך של אור ישר. יסוד התגלות פעלה הוא יסוד הכלל, ומעשרה של האורה האלהית הרבה הזורמת בקרב הכלל, המלבבת וזוהרת בגלוי ובבליטה רבה ברשומה הרוחני של האורגניות המלאה המיוחדת שלו, מתמלא הפרט, שהוא מחובר אל הכלל ושהוא חלק מחלקיו מלוי שלם וגמור. על במתי-עב דורכת האומה הכללית הזאת, ואינה זקוקה לדבר על דבר קבלת פרס של היחידים הפרטים שלה, שיסוד חייהם הוא שלם רק לפי אותה המדה שהם חשים את התמלאותם כולם בחיי הכלל. הדבר הגדול הכללי של "והתהלכתי בתוכם והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם", שנותן עז ועצמה בתוך כל נשמה יותר מכל מה ששום אמת קנויה בדרכי הגיון תוכל לתן, הוא יסוד הכל. כל הדברים האחרים, המתפרטים והולכים בהעתק הרעיון מעט או הרבה מזיו האורה העליונה הזאת, הם רק מסובבים ממנו ובאים על ידו. כשהנשמה העליונה האלהית הזאת מחיה את האומה היא מתרוממת בגדלה ובתעופת רוחה מעל כל הגבולים וההבדלים הפרטיים, המחלקים בין המצבים השונים של החיים כל רעיון לא יוכל לבא אז על דבר חלוק שבין חיי עולם הזה לחיי עולם הבא. במעמקי כל נשמה מוטבעת היא הידיעה, שאין לפני האורה האלהית גבולים ומעצורים, שהחיים האלהיים אינם נפסקים עדי עד והנם בעולם הזה ובעולם הבא, ובדאי מוצאים הם להם בכל מצב של חיים את תנאיהם. אבל אין כל רעיון הולך אפילו למצא צורך לצייר את האופי המיוחד של אותם החיים, שאין לנו מהם רק מושג כללי על דבר היותם, כמו שאין לנו שום מושג מהאורה האלהית כי אם מה שאנו חשים את מציאותה ומתענגים מזיוה בכל עומק נפש רוח ונשמה. ולא עוד אלא, שהבטחון הפנימי וההתעוררות הכללית הם כל כך עזים, נעימים ואדירים, עד שאינם מפנים כלל את המחשבה הכללית, החיה בכל עזה והדרה, לדבר על אדות מצבים כאלה, שהדבור הפרטי שבהם מוכרח הוא כבר להתפס באותה ההקטנה של דאגת הפרט כי האורה האלהית המפולשת באוצר הכלל, מכה גליה ברב אמצ, באין צורך לשום חשבון של "שלי ושלך". ואותו העז האלהי המרהיב, השורה באומה בכללה, שהוא מתבלט על ידי מלוי כחו האלהי בכל רגשות לבבה, בנטיית הפוליטיות בקוממיותה הפנימית ובהתפשטותה הגיאוגרפית, הוא מתעלה מאליו בתמצית המוסר הפנימי הרבה יותר מכל מה שתוכל לתן כל השקפה פרטית עמומה של חיי הפרט, שאחרי מיתת הבשר. אין העין ויתר החושים, "שרשי שאיבת המושכלות", שולטים שם לסמנם באופן גלוי ומבורר, שיוכל להופיע נהרה עצומה, בדוגמתה של אותה האורה האלהית המוחשת בכל עז חיי הלאומיות הכללית, בכל נכסיה המוחשים והרוחניים, בבליטה חריפה המרוממת את הרוח וממלאתו חיים. ומה שאין צורך להרחיב ולפרט זורח הוא מאליו. ההארה העליונה הכללית הזאת של האומה, היא מתעלה לחיי נצח באלהים עליון, מעל כל גבול, זמן ומקום, בעז חיי עולמים ובשפעת השלמות והיכולת המלאה לאין חקר, ועל ידה מתנוצצת גם ההזרחה של אותן האמתיות הפרטיות הצפונות בגנזי אוצרות החכמה העליונה.

אבל חשכת הלילה היא שגרמה להרחיב את חוג הרעיון של האדם, בהעיפו עין השמימה על מרחבי אין קץ ועולמיהם. וחשכת חרבן בית ראשון וסלוק השכינה העליונה, האידיאה האלהית, מהתגלות בהוה באוצר החיים של האומה, היא שגרמה להרחיב את אופק המחשבה של האומה ולעדנה

בנשיאת עין למרחקים, ולפרט את מה שהיה גנוז ובלוע בזיו אורו של הכלל כולו. הלמודים הגדולים והעמוקים המתפרצים למעלה מהחושים והגבלותיהם ונושאים דעם למרחקים, על אותן הגדולות של חיי העולם הבא ותחית המתים וחיי הנצח בכלל, בכל חליפותיהם ושנויי צביוניהם, אלה אשר היו מקודם קנינם של יחידי סגולה, נעשו עתה לקנין כללי לאומה, על ידם שאפה רוח. הם המשיכו לה את האורה האלהית במובן רחב ונאדר, החובק בזרוע עזו עולמי עד ונותן מחיה לרעיונות המתנשאים, אשר הככר של ההגבלות החושיות צר להם.

וכיון שהפרטיות נשאה ראש, ורגשי דאגת הפרט הרוחנית נשמעו מתוך השפעתה הרחוקה של האידיאה האלהית, מיד מצא לו גם העולם החיצוני מקום להתגדר ברוחניותה של האורה הישראלית, במוסר התורה וברגש אמונת אלהים הרוממה אשר בתוכה. מה שלא יכלה הנשמה החילונית של התבל לעשות עם האידיאה האלהית בהיותה במלא תקפה, שערה בעצמה את היכולת לעשות עם האידיאה הדתית. שהרי לא דוקא אומה החיה כולה באור האידיאה האלהית צריכה לזה, כי אם לב חפץ בחיי עולם ומלא רך ונטיה מוסרית של יחידים, וזה אפשר להמצא בכל מלא העולם.

מזה החל אותו הזוג המשונה, שאי אפשר שיעלה יפה, של הדתות הקימות בעמי הקולטורה שבזמנינו: חלקים מיוחדים של האורה האלהית של היהדות, בצורה מטושטשת ונדעכת ממקורה, עם יסוד הרעיון האילי וכל זוהמת הברבריות שבקרבו, מצד המשפיעים, העסקנים, שנעקרו מבית חייהם, ומצד המקבלים, העמים עצמם, שהטבע האילי הוא יותר קרוב להרגשתם, ביסוד הרגשתם הלאומית והחברתית כי לא אותם כי אם אותנו נשא ד' על כנפי נשרים להיות לו לעם נחלה כיום הזה. ו"ענבי גפן בענבי הסנה הוא דבר כעור ואינו מתקבל."

הנעם האלהי של החיים, המתרום בעליונותו המתפשט בהדר פשטותו וטבעיותו על כנסת ישראל בכללה, באור האידיאה האלהית הנטועה בה, הוא עושה את החיים נוחים ועדינים, מתוקים וענוגים, בתכנם העצמי. חיים שכאלה אינם נכנסים בכלל שאלה, מגמתם הערבה והעדינה מקורית היא להם ושוכנת בקרבם ובעצמותם, והם ראויים לא רק להתקיים אחרי המצאם כי אם גם להתחדש ולהתרבות. מכאן באות נטית שמחת החיים הפנימית, נטית ההתרבות הגנוזה, המסבבת את גלגל החיים וכל יפים והדרם ונעימת האהבה שבהם, ונעשות מובנות ומאוגדות עם כל הקשורים האידיאליים שבנשמה העליונה אשר לאדם. והכחות הטבעיים העזים אינם מסערים בדרכם שום מהלך של מחאה ונגוד מוסרי ומושקפים הם כולם בדרך מדע עליון, עדינות רגש ונחת רוח, שלום נצח וחדות אלהים.

הנעם האלהי הזה, המתלווה עם כל לגימה ולגימה של החיים, הוא מכשיר להביט על החיים ועל המציאות בעין יפה ובשמחת צדיקים, להכיר כי "כל אשר עשה אלהים הוא טוב מאוד". לעומת זה, העולם האילי, שאין לו נעם אלהים חיים זה, שממקור אורה של האידיאה האלהית העליונה שבטבע היצירה של ישראל, איננו יכול להתישב במנוחת החיים ושמחתם. עינו הרעה מוצאת בכל מקום מבטה רק מארה, והיא ממלאתו זעף וחמה אכזריה על עצמו, על היותו, על הכל, והוא מוצא את עצמו מנוגד מעצמו אל עצמו. אז רואה הוא בגבור עליו המכאוב את הצלתו לחיי השעה, עד אשר יעבור מן הארץ, רק באותו סגנון של חיים, שאין ברוחו פנימה שום נגוד ומעצור לכל התכונות הברבריות. אבל אי אפשר לכלא את הרוח לגמרי, והיופי הרוחני של האדם ומוסרו הפנימי תובעים את עלבונם בתרעומת נוראה, שאינה נותנת מנוחה לנפשו, ביחוד אחרי התבכר קצת ההשקפה העולמית הכללית, המבקרת את החיים משני צדדיהם מתוכם ומברם. לפיכך באה האליליות אל מחבא הבודאיות, שהיא מוצאת את מגמת מנוחתה באפיסה ובאבדון המוחלט. כוס הקצף על החיים ומרירותם, שהם תמצית המורגש של כלל המציאות, עולה הוא על כל גדותיו, וכל כלי השכל והרגש, האמונה והדמיון, מתמלאים בשאיפה אחת של חפץ החפצים להכחד ולהמחות באין שריד וזכר.

ומתוך ההרכבה המשונה הזאת של שני היסודות המקוריים האלה, היהדות והאליליות, אשר בעקב הפרוד שגרמה השפלת חיי המעשה לאידיאה הלאומית הישראלית מעל האידיאה האלהית, מקור חייה ואור ישעה, מתוכה באה אותה ה"דתיות" המצויה עתה בעולם בכלל, שאלהים סר ממנה. הפרוד הזה של האידיאות בישראל גרם פגם כללי, עד שגם כעת לא תוכל עדיין האנושיות, המפותחת הרבה, לקרוא בשם מלא את הרעיון האלהי, כדי להשפיע ממנו על הרעיון החברתי, בסגנונו הלאומי,

כפי עצם טבע המחשבה בעמק טהר אצילותה. מאז החלה האנושיות להיות צולעת על ירכה ב"שקר שאין לו רגלים", במוסד של מוסר רוחני היונק משפע האידיאה הדתית, שלא רק שאין האידיאה הלאומית מתגלה בקרבו כי אם היא מנגדתה: וההשפעה הדתית והלאומית נעשו בסוף בהכרח כמו צרות זו לזו, אע"פ שהאחרונה צריכה תמיד לניקתה מלשד החיים הגנוז בעמק עמקה של הראשונה. ותחת אותם המושגים הברורים המקוריים, שהיה אפשר לדבר עליהם בשפה ברורה ולסמן יפה יפה את הקו המבדיל ביניהם, בא מושג מלאכותי כהה כמושג הדת של עמי הקולטורה שבזמננו, בעלי הממשלות האדירות, הספרויות העשירות והאמנויות המפוארות, שהוא בא לשתף אותנו ואת העמים דוקא במה שאנו נבדלים מהם בהבדלה שבין קדש לחול, ושעל פיהו שופטים על מהותה של הדת בכלל ובכלל זה גם על "הדת" הישראלית, בשעה שנצוצי תורת חיים של היהדות אשר בו, הנטולים מבית חייהם, נהפכו בו לזועה ופלצות, למוסר של מבקשי מות הדבקים בקברים בצורה של חשך וקדרות נפש. וכל מה שההכרה מתבכרת והולכת, כל מה שעוברים השכרון של ההרגשות הכהות והשעמום של הפנטיות הגסה והעכורה, בא מיד היאוש והפיסימיות לאכול את כל חילם, ועל כל היכלי הספרות והאמנות אורגת השממית הזאת את קוריה, לדכא כל רוח ונפש, להכות את הארץ חרם.

"הרגש הדתי", שבא לבדו תחת האידיאה האלהית, הוריד את הגבורה העליונה האידיאלית אשר לנשמת האדם עשר מעלות בשפל. חדל הששון הפנימי, אפסה העצמה הרוחנית העליונה, המשוה את רגלי האדם כאילות, המנצחתו בנגינותיה ושירת עוזה, ויבא סגנון של פרושיות של "מה חובתי ואעשנה" בעבדות קטנה מלאה זועה ורפיון. ולעומת אותה הירידה של הגבורה העליונה אשר לאורה האלהית, בחיי הצבור וחי היחיד המעורבים בו, ירד גם כן הרעיון הלאומי ממשגב אידיאליותו האדירה והקוסמת, ויהי ל"רעיון מדיני", למין "מסחר המתפשט על נפשות רבות" "המדינה היא חברת אחריות גדולה". הירידה הכפולה, מרום מעלה האידיאה האלהית אל התכונה הדתית ועל ידה, ממעלת הגבורה הלאומית אל השיטה המדינית, נטלה את זיו החיים מן העולם והופעת נשמות גדולות היתה לחזון יקר מאד. אפסו גבורי חל ענקיים, וירבו במקומם עסקנים נמוגים ודלי מעש, בוסים בטיט חוצות של רעיונות קטנים, שיש בהם מיני מסחרים חמריים ורוחניים.

הנסיונות שנעשו בעת כשלון הרוח, היו גם הם עצמם לכשלונות. כי לא חוללה האנושיות ולא תוכל לחולל שום מרכז לאומי, שהאידיאה האלהית תתגלה בו בתור השאיפה הפנימית של האידיאה הלאומית שלו, שלזה מוכשר רק העם הזה, המרגיש שהבשם הזה האידיאה האלהית אינו צריך שום בשם לבשמו, שהוא מספיק להניע את כל גלגלי חייו הכלליים, בטוב טעמים ובעצם שכלולם, לכל חפץ של גדולה לאומית והתעוררות חיים, לזה מוכשר רק ישראל בטבע יצירתו המיוחדת. "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו". והנטיה הדתית, שנטתה את דרכה מהאידיאה השרויה בתוך הלאומיות הישראלית, ושאין לה שום אחיזה בעולם הרוח כי אם הסיוע המוסרי הפרטי שהיא מסבבת בעולם, לא תוכל לעמוד בתקופת התבכרותה של התרבות החברתית. הפרטים, המוכשרים לקבל הכרה מוסרית, יוסיפו אז תביעות מוסריות יותר טהורות ויותר מתאימות אל טבע החיים, ממה שתוכל אותה הנטיה הדתית לתן, בשביל הדאגה הפרטית לחיי הנצח ששמה בכליה. הצרך הרוחני הכללי, המביא את החלקים העכורים לידי מצב של פעולה ופגישה בחיים, הוא בעצמו יעביר אותם מן העולם, אחרי שכבר שמשו את פעולתם, לפי ערכם ומקומם, בהנשא ההכרה הברורה העולה למעלה למעלה, המוסר הטהור וכל תביעותיו הפנימיות. רק אז תשאר השאלה האלהית בעז טהרתה וכל ימי עולם, שהחלוקה הלאומית של האנושיות תוסיף על השכלול הכללי, תעמד אותה ההארה הדתית המפולשת בדרך ישר מאור האידיאה האלהית הלאומית החיה במקור ישראל. אז תתעלה לרוממות שרשה בקחתה עמה את כל הרכוש הרב של קניניה הרוחניים, שנתרבו בעשר מפורט דוקא על ידי ימי החשך ההם, ותעלה אתם לגבהי מרומה.

"ונשגב ד' לבדו ביום ההוא והאלילים כליל יחלף."

"ישנה ויחלף כליל

כל ממלכות האליל,

חסך לעולם, לדור ודור נזיריך."

ו (התאחדות האידיאות בכנסת ישראל בתחיתה בארצה, רשמי דרכיה ופעולותיה)[עריכה]

ההכשר של הרוח הלאומי של כנסת ישראל להתנער ולקום לתחיה, תלוי הוא במדת אפשרותו לקבל את האורה האלהית העליונה, להיות לו לנשמת חיים.

ואמנם הזמן עשה את שלו וחשך הגלות גם הוא פעל את פעולתו. פזורה של כנסת ישראל בעולם הכריע הרבה לצד הטוב את מהלך העולם הכללי. בטול המרכז הלאומי הפסיק את המחשבה המוטעת לחשב את ההכרה האלהית העליונה רק לנחלה מוגבלת בתחום גיאוגרפי מיוחד ובממלכה מיוחדת, "ועיניכם תראינה, ואתם תאמרו: יגדל ד' מעל לגבול ישראל". ורעיון זה, הנראה כבודד, עזר הרבה לבהירות המושגים הראשונים בכלל והשפעתם לטובה.

הבסוס הכללי של העולם, הבא מהשפעת כחה של כנסת ישראל ולכל הפחות מהכרעתה החשובה, גם או ביחוד בגלותה ופזורה, הוא ענף מבסומה של האומה בעצמה, שחוזר גם הוא לעורר את רוח החיים באומה. החוטא אשר נפשו הוטמאה, כל עוד טומאתו בו ישכב בבשתו ומכשול עונו נגד פניו הוא, וגם אם יתגבר בכח עזות מצח רק מעט יעמד ועד מהרה תשוח עליו נפשו וישבו וישפל בקרבו. רק אחרי רצותו את עונו יחוש מחדש את טהרתו ואת עצמו וישבו לו כחו, גבורת רוחו ועז פניו. כנסת ישראל בכל ימי גלותה ידעה את עונה וחשה את מכאובה הרוחני, בחולשה של כלמה פנימית. כל אנשי השם שהיו בכל דור ודור במשך הגלות, אשר גם במצב של גלות איומה והשפלה נוראה, המדכאת רוח ונפש, התעלו להיות אנשי קודש קדושי עליון, לא יכלו להכניס בקרב האומה בכללה רוח גבורה והתרוממות עז בולטת וגלויה. כי הנשמה הכללית של האומה היתה צריכה להתקדש ולהטהר מטומאתה. כור הברזל של צרוף זה היתה הגלות עם כל פחדיה ומכאוביה האיומים, ימי הבית השני היו הכנה טובה לפזור האיום. השביתה הארוכה מעסקי מדיניות וסכסוכיהם השקיטה לתקופות ארוכות את הרוח הכללי של כנסת ישראל, עד היות לה די זמן ודי נסיון להעמיק יפה בחשבון עולמה. ועתה כאשר ארכו הימים, וירושלים "לקחה מיד ד' כפלים בכל חטאתיה", החלה האומה בכללה להרגיש את טהרתה, את בר כפיה וצדקת נפשה ועם זה את חפצה לשוב לתחיתה. רגשותיה הלאומיים מתרפקים לשוב אליה, והחפץ לשוב אל קנה, אל מקומה ולארצה, הולך בה הלוך וגדול. אמנם לא תדע עוד את נפשה, מאין בא לה הרוח, ומה ערכו וכחו, ובסתר-הלב מבקשת היא את דודה, שואפת אל האורה האלהית שתגלה ותראה עליה בהדר גאונה כימי עולם וכשנים קדמוניות.

עתה מכות הן גלים, האידיאות האלהית והלאומית, למהלך התאחדותן הטבעית הברורה בתחית האומה בשובה לבצרון. הארתם של שני הבתים, הבית הראשון והבית השני, גם יחד פוגשת כעת את השיבה לארץ ישראל. לא רק האורה האלהית בצורה שקבעה לה בעמים אחרים, ולא רק האידיאה הדתית לבדה ע"פ צביונה שקבלה בגלות בהעתקה ממקור חייה, ולא רק האידיאה הלאומית המופרדת, אבל את כל אלה יחד הננו מתכשרים עתה לקבל. נס-השלום של האידיאות האלה, אשר בהריסותנו הגדולה מתגלות הן כל אחת בצורה בודדת במפלגות שונות, מוכרח יהיה להיות מורם סוף סוף, ובארץ התחיה יפגשו הכחות ונושאייהם, וכל אחד ימצא בשכנגדו את השלמת פגם נשמתו. מהתקופה הקדמונית יזרח בה העז והעצמה האלהית, מהמאוחרת הבסוס הפרטי ועבוד הסגנון המפורט, והחיים הבאים בעצמם במקום גדולם יוסיפו עוד קנינים חדשים ומתרחבים.

"בבכי יבואו", איזה יגון קודר עוד ממלא את לב שבי הגולה הבאים אל נחלת עולמים, זה היגון הקודר, שגרם הפסק הגלות בין ההשפעה העליונה האלהית במלואה ועז חייה הלאומיים ובין ההשפעה הדתית בעת ההתרחקות האיומה מכל מעמד יסודי לאורה הנצחית של כללות האומה. אבל מיד שאיזה נצוץ של גאולה מתחיל ברוח, כיון שהאורה של האידיאה האלהית הלאומית, הנתבעת בחוקה אפילו מהטבע הפרטי של הנשמה הישראלית, פוגשת את התגלותה על ידי כל הזרמים הדתיים והלאומיים וכל סעיפיהם ממקורם האלהי, במעמד כזה שיש לו בסיס לתקות דור דורים, מיד השירה החדשה מתנוצצת, וצליל הד הקול של "ופדויי ד' ישובו ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם, ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה", יתחיל להשמע.

וכשיתמלא הרעיון מההשפעה המאוחדת התמימה של אלה האידיאות ויתישב במנוחתו לבא לכלל חשבון ברור וצלול, אז יתגלה אורה על כל הליכות החיים של "דת משה ויהודית", על כל המצות

שבתורה ופרטיהן ודקדוקי שמירתן בכבוד וכונה רצויה. ביחוד באותן המצות שאינן עומדות ביחש ישר עם המוסר האנושי הכללי הגלוי, שההשלמה האוניברסלית לא תבקש את תפקידן ולפעמים גם נדמה שתדחה אותן כשלא יתגלה מאורן, במצות הללו השמעיות, יגלה ויאיר האור האלהי, שהוא באמת כללי ונערג מכל נפש יפה, הגנוז בתוכן בתוכיות הרוחנית המגמתית של התו הלאומי המיוחד לאומתנו בצביונה. לאחר שהאורן הרוחני כלו, עם הרגשותיו הנפשיות והגופניות, מתקשרים עם ההשפעה הכללית הזאת, הדעת מתחוללת יפה, לדעת שכל יחיד ויחיד מצטרף הוא אל הכלל כלו, וכל עובדה ועובדה יחידית של היחיד מצטרפת היא להכליל את כלל דרך החיים שלו ואת קביעות אפיו. מתגברת אז ההכרה הפשוטה והברורה, שכל מה שהצרוף הזה מביא אליו הוא חתום ומסומן בחותם אלהי מלא ונמצא האור האלהי חוזר ומאיר על כל יחיד ויחיד בכל עובדה פרטית שלו, והמצות כולן וכל פרטי "דת משה ויהודית" ודקדוקיהם, אחרי שהם נעלמים בהמון כלליותם באוצרה הרוחני של כנסת ישראל, שבים הם ומאירים באור אלהי גלוי בנשמתו של כל יחיד ויחיד בישראל. בהלך נפש מבהיק מתגלים הם בתוך העשיה הרגילה המזון המבריאת התדירי לכנסת-ישראל, שתמיד חשו טובי האומה את פנימיות ערך ההזנה הגנוז והטמיר שבו. "ליחדא שמא דקודשא בריך הוא ושכינתיה על ידי ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל". כל הרעיונות היותר טובים ויפים, המעודדים ומחזקים, מוצאים אז את כל בסיסם הנאדר במזון המעשי הטבעי הזה, הנותן כח וחיים בנשמת האומה ולכל בשרה מרפא. ומתוך כך זרם החמדה להתקשרות במקום החמרי המעשי, שכל החיים גנוז שמה לאומה לדורות עולמים, בארץ ישראל הולך ועולה ומתגבר ויוצא לפעל ברב הדרת קדש. כל אותם שזנחו את אור ד' וזנחו ממנו, מפני שעזבו את המזון היסודי שעמו הוא חי ומתקיים, את השמירה המעשית של היהדות ואת הכרת ערכה במובנה היותר נשגב, שהוא המובן האלהי שמתגלה בנו דוקא על ידה של הפרנסה החמרית הזאת, וההכרה הפנימית בגדל אחריותה עלינו, כל אלה ישובו אלינו להשיב לישראל, בגלל תחיתו, את היהדות המעשית בכל מלואה והדרה, על ידי ההזרחה האלהית המלובשת בלבוש הלאומיות הישראלית, המתעלה גם הוא למרומי האידיאליות האלהית. וצביונה הרוחני של האומה מתעלה ומתפאר ומתכשר להרבות עז ותפארת מדור דורים, להיות נועם ד' עלינו והדרו על בנינו.

באוצר הרעיונות הגדולים הכמוסים, שהיו גנוזים בכנסת ישראל פנימה בסתר חביון, במקום אשר לא הגיעה יד ההרס והחרבן, שם מתאימים ומחברים ילכו אלה הדודים, אלה האידיאות של כנסת ישראל, כמו שהיתה בתחלת אצילות נשמת נשמתה. כל זמן שהחיים המעשיים לא היו מוכנים כלל לתכונת ההתאחדות הנהדרה הזאת, היו נחשבים כל המושגים הנעלים האלה, ענפיהם ושרשיהם הרבים והעצומים וכל הדומה להם, בכלל סתרי תורה, שהיו יכולים להמסר רק בלחישה לראוים לכך, לאנשים שהיו יכולים בכל חושם להתרומם מעל לאופק החיים הרגילים. אבל עכשו שהעולם נתבסס וכנסת ישראל התחילה להרגיש בפנימיותה את צדקתה ותומת נפשה ולהביט על הגלות במבט של חרפה ובוז, נתגדלה התביעה הפנימית להתאחדות האידיאות, עתה צריכות הן כל אותן הדעות הגנוזות להגלות ולהראות, כדי להחיות את "יסוד התחיה" של האומה ממקורו, עד שילך האור הלך ועלה להיות לאורה של תחיה באמת על כל פזורי ישראל. הרוח הלאומי, הנמצא חודר ופזור פה ושם בלבנות נדאבות, יקום ויחיה מריח הנשמה האלהית, אשר תשפיע עליו, והנשמה הלאומית תעדה כליה למצוא מקום לאורה האלהית המבקשת את תפקידה, להאיר מחשכי ארץ, על ידי כחם של ישראל ורוממות קרנם.

ומכאן תוכל חכמת ישראל וספרותה האמתית להתחיל לצאת לישע עמנו, להחיותו בטל תחיתו.

"תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה."